

Met een zilveren lepel

Over de [voorouders](#) van Bernt Proeys zijn slechts fragmenten terug te vinden in de archieven. Maar de brokstukken die we in handen hebben, geven een behoorlijk duidelijk beeld. De familie Proeys behoort al eeuwen voor de geboorte van de latere burgemeester tot de elite van Utrecht. En de stelling dat Bernt met een zilveren lepel in de mond geboren is, kan dan ook moeiteloos verdedigd worden. Zeker als we de Duitse wortels van de familie Proeys in ogenschouw nemen. De familie Proeys stamt namelijk af van een zeer oud adellijk Beiers geslacht.

Fragment uit Van Buchel 'Genealogieën van aanzienlijke Noord- en Zuid Nederlandsche familiën'.

Volgens de Utrechtse historicus Aernout van Buchel (1565-1641) komt de familie Proeys (Preys) uit het gebied tussen het Duitse Linz en Koblenz aan de Rijn: "Dat hujs van Preijs is gelegen tussen Lins en Coublens, alwair die Van Preijs ende Preissing int Sticht van Utrecht onder bevonden worden te wesen van een stam ende wapen"¹. Dus om de vroegste wortels van Bernt te vinden, moeten we allereerst in Duitsland op zoek naar zijn voorouders.

In het stadsarchief van Linz vinden we helemaal geen, en in dat van Koblenz (Rheinland-Pfalz) slechts één vermelding van de familie Proeys, Preys of Preijs. Meer geluk hebben we als we de familienaam schrijven als 'Preysing'. Dan komen we een kleine vijfhonderd kilometer zuidelijker terecht in de deelstaat Beieren. Daar vinden we de adellijke familie 'Von Preysing'. Grondlegger van de familie, die vandaag de dag nog bestaat, is waarschijnlijk Adalhart Von Preysing die we in 1140 tegenkomen als ministeriaal (dienstman) van Otto I van Wittelsbach². Wittelsbach is dan een belangrijk Duits vorstenhuis dat heerst over Beieren, maar ook koningen zou leveren aan Zweden en Hongarije en graven aan Holland, Zeeland en Henegouwen. Waaronder de tot de verbeelding sprekende Jacoba van Beieren.

¹ Universiteitsbibliotheek Utrecht, afdeling bijzondere collecties. HS 8 F 28 deel 1 folio 86v, 87 en 102v. Buchel Van A. Genealogieën van aanzienlijke Noord- en Zuid Nederlandsche familiën, met afbeeldingen in kleuren van wapens.

² Sturm J. (1931). Die Anfänge des Hauses Preysing. Schriftenreihe zur Bayerischen Landesgeschichte. München, Duitsland: Verlag der Commission.

De Von Preysing zijn dan wel de dienstmannen van de Van Wittelsbach, arm zijn ze allesbehalve. Want rond het begin van de twaalfde eeuw vestigen ze zich op kasteel Kronwinkl, gelegen aan een zijrivier van de Donau. Sindsdien is het kasteel in het bezit van de familie³. De functie van ministeriaal wordt in de loop van de twaalfde eeuw in Duitsland steeds minder dienend en groeit uit tot een zeer belangrijke adviserende rol. Ministerialen worden vertrouwenspersonen van hun heer en krijgen aanzienlijke invloed op staatsaangelegenheden⁴. De Von Preysing zijn hierop geen uitzondering⁵.

Adalhart is dan weliswaar de mogelijke stamvader van de nog steeds bestaande familie, de oudste Von Preysing die we kennen is hij niet. De eerste drager van de naam Preysing die we in de elfde eeuw in de oorkonden terug kunnen vinden is 'Gerunch de Prinsingan'. Maar het allesbehalve zeker of dit een voorvader van Adalhart betreft⁶. Ondanks dat de onzekerheid over de familiebanden alleen maar toeneemt als we nog verder teruggaan in de tijd, is het interessant om te bekijken of we nog verder kunnen naar de allereerste oorsprong van de familie. En dat blijkt te kunnen, al bestaan er voor de elfde eeuw in Duitsland nog geen familienamen, dus we moeten ons op andere informatie baseren.

Twee uur wandelen van Slot Kronwinkl bevindt zich namelijk het dorpje Langenpreising, een gehucht van nog geen drieduizend zielen waarvan bekend is dat de familie Von Preysing er woont voordat Slot Kronwinkl hun uitvalsbasis wordt. Dankzij de vlijtige monnik Cozroh - die in het midden van de 9de eeuw in opdracht van de bisschop alle destijds in het archief beschikbare oorkondes verzamelt - weten⁷ we dat een zekere 'Ano' in 767 zijn "huizen, gebouwen, grond, horigen, knechten en weilanden in de plaats 'Prisingas' na zijn dood overdraagt aan de kerk"⁸. Deze 'Ano uit het dorpje Preising' heeft de eer dat zijn akte de vroegste vermelding van de dorpsnaam bevat. En mogelijk is 'Ano van Preysing' wel een voorvader van de latere Von Preysing. We kunnen zelfs nog verder terug in de tijd als we ons de vraag stellen hoe het dorpje Langenpreising aan haar naam komt. Niet van Ano, maar waarschijnlijk van een zekere Priso uit de eerste helft van de zesde eeuw. Dat denken we omdat Langenpreising eindigt op 'ing'. Plaatsen die in Beieren op 'ing' eindigen worden tot de oudste Duitse nederzettingen gerekend en zijn begin zesde eeuw vaak vernoemd naar een persoon met de toevoeging 'ing'⁹. Stroomt er acht eeuwen later 'Priso-bloed' door de aderen van Bernt Proeys?

³ Ksoll-Marcon, M. Kellner, S. (2001). Preysing, v. Neue Deutsche Biographie 20. 713-715. Geraadpleegd op 26 juli 2019 van <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124378447.html#ndbcontent>

⁴ Ficker M.J. (1863). Die Reichshofs Beamten der Staufischen periode. Wenen, Duitsland: K.K. Hof- und Staatsdruckerei.

⁵ Sturm J. (1931). Die Anfänge des Hauses Preysing. Schriftenreihe zur Bayerischen Landesgeschichte. München, Duitsland: Verlag der Commission.

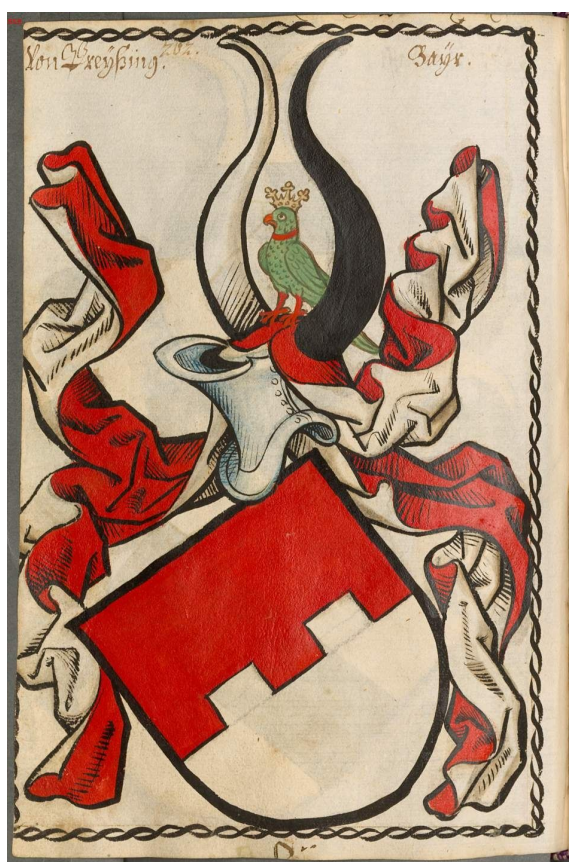
⁶ Flohrschütz. G. (1971). Der Adel des Wartenberger Raums im 12. Jahrhundert. (1. Teil), in Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte 34, 85-164.

⁷ Sturm J. (1931). Die Anfänge des Hauses Preysing. Schriftenreihe zur Bayerischen Landesgeschichte. München, Duitsland: Verlag der Commission.

⁸ Deutinger R., Muggenthaler-Spendel I. Übersetzung der Urkunde der ersterwähnung Langenpreisings. Geraadpleegd op 21 juli 2019 van <https://www.vg-wartenberg.de/wp-content/uploads/2016/10/bersetzung.pdf>

⁹ Sturm J. (1931). Die Anfänge des Hauses Preysing. Schriftenreihe zur Bayerischen Landesgeschichte. München, Duitsland: Verlag der Commission.

Voordat we ons nu te veel verliezen in theorieën over de oudste Von Preysing, is het zaak eerst vast te stellen dat Von Preysing ook daadwerkelijk van 'een stam ende wapen wesen' met Proeys zoals Van Buchel beweert. Om met het slechte nieuws te beginnen: er zijn geen harde genealogische gegevens meer voorhanden om de bewering van Van Buchel te controleren. Maar toch wijst alles erop dat Van Buchel het bij het rechte eind heeft. Wat hebben we dan wel in handen?

Wapen Von Preysing.
Bron: Wappenbuch des Westfälischen Adels.

Op de eerste plaats natuurlijk de namen die op elkaar lijken, al is dat wel een magere onderbouwing. Steviger wordt het als we de wapens van beide families bekijken. De gekanteelde dwarsbalk in het wapen van Von Preysing¹⁰ is dan weliswaar niet in het zilver en zwart uitgevoerd en heeft minder kantelen dan die van Proeys, maar de overeenkomst is desondanks groot en we vinden het wapen dan ook terug in de genealogie die door Van Buchel over de familie Proeys is opgesteld¹¹. Blijkbaar zag van Buchel die overeenkomst ook. En de historicus geeft ons nog veel meer argumenten, als we tenminste de kale gegevens die hij in zijn genealogie over de familie Proeys opsomt, voor hem van context voorzien.

¹⁰ Spiessen, Von M. (1901-1903). Wappenbuch des Westfälischen Adels, band 2, tafel 247. Görlitz, Duitsland: Starke.

¹¹ Universiteitsbibliotheek Utrecht, afdeling bijzondere collecties. HS 8 F 28 deel 1 folio 86v, 87 en 102v. Buchel Van A. Genealogieën van aanzienlijke Noord- en Zuid Nederlandsche familiën, met afbeeldingen in kleuren van wapens.

Van Buchel noemt in zijn genealogie als eerste Proeys een zekere Otto 'liber' in het jaar 1108. We vinden deze Otto terug in het 'Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301'. Hij is dan getuige van de schenking van een kerk in Limmen (Noord-Holland) door de Utrechtse bisschop Burchard aan het kapittel van Sint-Marie¹². Waarop Van Buchel baseert dat Otto een loot van de Proeys-stam is, is onbekend. Want in het Oorkondenboek staat de achternaam van Otto niet vermeld. Hoe dan ook, Otto is als vrij man ('liber') op de een of andere manier verbonden aan bisschop Burchard. De archieven zwijgen verder over Otto, maar we krijgen een extra brokstukje informatie door in te zoomen op de bisschop. Diens volledige naam is namelijk graaf Burchard van Lechsgemünd, afkomstig uit een adellijke familie uit - jawel - Beieren. Burchard is eerst domproost in Straatsburg en wordt in het jaar 1100 benoemd als bisschop van Utrecht.

De volgende Proeys in de genealogie van Van Buchel is Conradus Proeys en ook hem vinden we terug in het Stichtse Oorkondenboek in het jaar 1145. Hij is 'pincerna' oftewel wijnschenker¹³. En Conradus komen we niet alleen in de Stichtse akten tegen, maar ook in Beierse. In 1142 wordt hij 'Chunradus Bris' genoemd¹⁴, eveneens met de toevoeging 'pincerna'. Conradus is niet van de eerste de beste de wijnschenker, maar van de uit Beieren afkomstige Rooms-Duitse koning van Duitsland en Koning van Italië Koenraad III. Aanvankelijk is een 'pincerna' een ministeriaal die verantwoordelijk is voor het schenken van de wijn en het onderhouden van de wijnkelder. Maar zoals we al zagen verandert de rol van de ministerialiteit in Duitsland in de twaalfde eeuw van een dienende in een invloedrijke en adviserende functie. Dat Conradus in diverse akten als getuige voorkomt laat zien dat hij meer was dan een twaalfde eeuwse sommelier.

Nu een kleine stap terug ter herinnering: want we zagen zojuist dat de vermoedelijke grondlegger van de familie Von Preysing - Adalhart Von Preysing - in 1140 ministeriaal is van Otto I van Wittelsbach¹⁵. We kunnen dus op basis van akten aantonen dat er in de jaren veertig van de twaalfde eeuw een Von Preysing en een Proeys (zoals deze in het Sticht werd genoemd) in Beieren als ministeriaal van invloedrijke heren werken. We durven daarom de stelling aan dat Van Buchel gelijk had en Van Preysing en Proeys van 'een stam ende wapen' zijn. Mogelijk zijn de Von Preysing in het voetspoor van hun heer naar de bisschopsstad Utrecht gereisd. Beieren en Utrecht zijn in die tijd allebei onderdeel van het Roomse Rijk en er waren natuurlijk onderlinge diplomatieke contacten in dit politieke verbond. Nadat de Von Preysing zich hier gevestigd hebben is de naam Von Preysing mogelijk verbasterd naar Preys en Proeys.

¹² Muller S. Bouman A.C. Ketner F. (1920-1959). *Bewerking oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*. Deel 1 nummer 277. Utrecht, Nederland: Kemink en Zoon.

¹³ Muller S. Bouman A.C. Ketner F. (1920-1959). *Bewerking oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*. Deel 1 nummer 388. Utrecht, Nederland: Kemink en Zoon. Zijn naam is ook te vinden bij Buchel-Booth. Aantekeningen betreffende ridderhofsteden in het Nedersticht. Het Utrechts Archief toegang 355 inventaris 113. En in het archief van de familie van Hardenbroek, toegang 643-1 en inventaris 2319-1. Mogelijk baseren beide zich op het oorkondenboek.

¹⁴ Fink J. (1822-1823). *Die geöffneten Archive für die Geschichte Königreichs Baiern*. Zweiter Jahrgang, erstes heft. Bamberg, Duitsland.

¹⁵ Sturm J. (1931). *Die Anfänge des Hauses Preysing*. Schriftenreihe zur Bayerischen Landesgeschichte. München, Duitsland: Verlag der Commission.

Dood van de waanzinnige graaf Willem IV

De Stichtse akte waarin Conradus wordt genoemd heeft behoorlijke historische waarde. Conradus is namelijk als getuige aanwezig wanneer de Rooms-Duitse koning Koenraad III aan de Utrechtse bisschop Hartbert de bevestiging geeft dat deze recht heeft op de gebieden Oostergo en Westergo (Friesland). Het recht van de bisschop wordt namelijk bestreden door graaf Otto van Rheineck. Als Van Rheineck in 1150 sterft, neemt de graaf van Holland de aanspraken op deze gebieden over. In 1165 reist de opvolger van Koenraad III - niemand minder dan de beroemde Rooms-Duitse keizer Frederik Barbarossa - naar Utrecht, om te bemiddelen tussen de kibbelende bisschop van Utrecht en de graaf van Holland. Barbarossa begaat dan de enorme blunder door Oostergo en Westergo onder gedeeld bewind te plaatsen van de graaf en de bisschop. Dat zal grote gevolgen hebben¹⁶. Meer over deze beslissing en de gevolgen hiervan is te lezen in het artikel [‘de dood van de waanzinnige graaf Willem IV’](#).

Precies honderd jaar na ‘Otto Liber’ duikt opnieuw een Otto op in de archieven. Volgens Van Buchel is deze Proeys de eerste rechtstreekse voorouder van de latere burgemeester Bernt Proeys. Otto is in 1208 als niet-geestelijke getuige (‘leek’) aanwezig als bisschop Dirk van Are het recht op een tiende deel van de opbrengst van nieuw ontgonnen land aan het kapittel van Sint Marie schenkt¹⁷. De volgende voorvader - Bernhard - komen we in 1227 tegen. De ministerialen Otto, Willem, Bernhard en Gerard Proeys¹⁸ zijn dan als getuigen aanwezig als bisschop Otto II van Lippe uitspraak doet in een geschil over stukken grond tussen tussen het kapittel en de graaf van Goye¹⁹. Welke rol hebben ministerialen precies voor de bisschop?

De bisschoppen van Utrecht bezitten in de middeleeuwen grote stukken grond die door boeren worden bewerkt en bewoond. Een deel van die boeren is vrij, dat betekent dat ze niet gebonden zijn aan de bisschop. Maar de meesten zijn onvrij en worden ook wel ‘horigen’ genoemd. Ze bewerken het land van de bisschop, leven ervan met hun gezinnen en moeten een deel van de opbrengst afdragen. En als horige kunnen ze simpelweg verkocht of weggegeven worden aan een andere heer. De bisschoppen hebben niet alleen behoefte aan boeren die hun land bewerken, maar ook aan knechten, bedienden, militairen en administratief personeel. Uit de groep onvrije boeren selecteren ze daarom vanaf de elfde eeuw dienstmannen die een aparte stand gaan vormen: de ministerialiteit. Al vroeg in de twaalfde eeuw wordt de ministerialiteit erfelijk, dus doorgegeven van vader op zoon. Als je tot de ministerialiteit behoort betekent dat overigens nog niet automatisch dat je tot een hoge sociale klasse behoort. De ministerialiteit is namelijk heel gevarieerd van samenstelling. De meeste ministerialen zijn gewoon boer, maar er zijn ook ministerialen die opklimmen tot de ridderschap en dus de maatschappelijke bovenlaag van het Sticht vormen²⁰²¹.

¹⁶ Janse, A. (1993). Grenzen aan de macht. Den Haag, Nederland: Hollandse Historische Reeks.

¹⁷ Muller S. Bouman A.C. Ketner F. (1920-1959). Bewerking oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. Deel 2 nummer 586. Utrecht, Nederland: Kemink en Zoon.

¹⁸ Van Buchel. Verzameling kroniek handschriften, UB Utrecht, hss 6 E 15, Het Utrechts Archief.

¹⁹ Dekker, C. (1983). Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie. Zutphen, Nederland: Walburg pers.

²⁰ Winter van J.M. (1965). Ridderschap, ideaal en werkelijkheid. Bussum, Nederland: Van Dishoeck.

Op welk niveau van de maatschappelijke ladder moeten we de ministerialen Proeys nou plaatsen? Dat ze als getuige worden opgevoerd is natuurlijk een duidelijk teken dat ze geen simpele boeren zijn. Maar er is meer dat in die richting wijst. In het Oorkondenboek staat dat in 1245 de pastoor van Jutphaas, een zekere Bernard Proeys²², de zogenaamde 'patronaatsrechten' van zijn parochie overdraagt aan het kapittel van Oudmunster. Bernard heeft deze rechten ontvangen van familieleden waarvan we de namen al kennen: Bernard, Willem en Otto Proeys.

Het patronaatsrecht is het recht om de geestelijke van een kerk te mogen voordragen aan de bisschop. Wanneer de kandidaat aan de eisen voldoet, is de bisschop verplicht deze in het ambt te benoemen. Het patronaatsrecht krijg je niet zomaar, maar door bijvoorbeeld grond ter beschikking te stellen voor de bouw van de kerk. Of door te betalen voor de bouw van de kerk of voor het levensonderhoud van de geestelijke²³. Vanaf wanneer Bernard, Willem en Otto dit recht precies in bezit hebben gehad is niet bekend. Maar hoe dan ook was hun geldbuidel vroeg in de dertiende eeuw al diep genoeg om het patronaatsrecht in bezit te krijgen.

In 1268 komen we opnieuw een Otto Proeys tegen in de archieven²⁴. Hij is getuige bij het sluiten van een overeenkomst tussen aan de ene kant ridder Hubert van Everdingen en aan de andere kant de schildknaap Wouter van Goye. Otto wordt in de akte ook schildknaap genoemd ('famulus') en dat betekent dat hij lid is van de ridderschap. Wie zich Otto zwaaiend met een zwaard, in gevecht met de saracenen voorstelt, komt bedrogen uit. Want al is hij lid van de ridderschap, het is helemaal niet zeker dat Otto ook daadwerkelijk militair is. De ridderschap ontwikkelt zich vanaf het einde van de twaalfde eeuw²⁵ en om erbij te horen moet je vooral rijk genoeg zijn om je een ridderlijke levensstijl te kunnen permitteren. Je moet een paard en pantser kunnen betalen en vooral niet als een boer op het land werken. Idealen als dienstbaarheid aan de heer, verdediging van het geloof en opkomen voor vrouwen, armen, weduwen en wezen staan hoog in het vaandel²⁶. Leden van de familie Proeys zijn halverwege dertiende eeuw lid van de ridderschap en vormen dus de maatschappelijke bovenlaag van het Sticht.

²¹ Winter van J.M. (1997). De opkomst van ministerialiteit en ridderschap. Artikel in: de geschiedenis van de provincie Utrecht, deel 1, onder redactie van Dekker, C. Amsterdam, Nederland: het Spectrum.

²² Muller S., Bouman A.C., Ketner F. (1920-1959). Bewerking oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. Deel 2 nummer 1035. Utrecht, Nederland: Kemink en Zoon.

²³ Kuys, J. (2004). Kerkelijke organisatie in het middeleeuwse bisdom Utrecht. Nijmegen, Nederland: Valkhof pers.

²⁴ Muller S., Bouman A.C., Ketner F. (1920-1959). Bewerking oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. Deel 4 nummer 1742. Utrecht, Nederland: Kemink en Zoon.

²⁵ Buitelaar, A.L.P (1991). De Stichtse Ministerialiteit en de ontginningen in de Vechtstreek. Artikel in Maandblad Oud-Utrecht, 1991 pagina 110-118.

²⁶ Vogelzang, F. (2017). De vele levens van de Utrechtse ridderschap. Artikel in Kasteel & Buitenplaats, Kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats, pagina 29-34.

Alleen: deze Otto Proeys is geen rechtstreekse voorvader van de latere burgemeester Bernt Proeys, maar uitsluitend familie. De vraag is nu natuurlijk of ook de rechtstreekse voorouders van Bernt rond die tijd tot de ridderschap behoren.

In 1264 trouwt Bernt Proeys, naamgenoot en overgrootvader van de vermoorde burgemeester, met een zekere Gloria Borre van Amerongen. Zij is de dochter van ridder Arnold van Borre van Amerongen²⁷²⁸. En dat is een familie van aanzien, want leden van de familie van Amerongen bouwen omstreeks dezelfde periode (vanaf 1286) een versterkte woontoren die in de loop der eeuwen is uitgegroeid tot kasteel Amerongen dat vandaag de dag nog bezocht kan worden. Voorwaarde voor hun huwelijk moet zijn geweest dat Bernt een interessante partij is voor Gloria. Dat hij ook tot de ridderschap behoort is dus aannemelijk.

Gevelsteen met geharnaste ridder met de wapens van Proeys (links) en van Westrenen. Circa 1625. Bron: Collectie Centraal Museum.

Waarom wordt Otto 'knapé' genoemd?

Dat Otto in 1268 'famulus' ofwel 'knapé' wordt genoemd en niet 'ridder' kan als reden hebben dat hij jong is en nog een opleiding volgt om ridder te worden. Maar kan ook als reden hebben dat hij geen militaire loopbaan heeft maar een carrière op het gebied van bestuur, rechtspraak of beheer. Om onze nieuwsgierigheid te bedwingen spitten we nog even door in de archieven. In 1303 komen we voor de zoveelste keer een Otto Proeys tegen. Deze Otto treedt op als getuige voor bisschop Gwijde van Avesnes als deze - ten overstaan van de voornaamste Hollandse edellieden - enkele landhoeven aan de kerk van Kamerik geeft waar hij kanunnik is geweest. Is dit dezelfde Otto als die in 1268? Want deze Otto wordt namelijk 'milites et vassalli episcopi'²⁹ genoemd ofwel militair en leenman ('vazal') van de bisschop. Dan zou de 'knapé' Otto in 1268 inderdaad nog jong en in opleiding zijn geweest, werd hij daarom 'knapé' genoemd en is hij uitgegroeid tot militair.

²⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Familiearchief Pauw van Wieldrecht, nummer toegang 3.20.43, inventarisnummer 187.

²⁸ Proeys A. Brief aan Cornelis Booth. Universiteitsbibliotheek Utrecht, afdeling bijzondere collecties. HS 1828 omslag 174.

²⁹ Mieris, van F. (1754). Groot charterboek der Graaven van Holland, deel II, pgn. 38. Leiden, Nederland: Pieter van der Eyk.

De woontoren van kasteel Weerdesteijn te Langbroek met rechts het poortgebouw en daarachter de boerderij met duiventoren. Cat. nummer 135441. Het Utrechts Archief. Circa 1660-1670.

We zagen net dat de familie van Amerongen eind dertiende eeuw een woontoren bouwt die uitgroeit tot het latere kasteel Amerongen. Het bouwen van woontorens is een fenomeen dat halverwege de dertiende eeuw opkomt. We duiken hier wat dieper in, omdat de familie Proeys hoogstwaarschijnlijk betrokken is bij de bouw van woontorens in de omgeving van Utrecht.

In de Vechtstreek ten Noorden van Utrecht - in wat we tegenwoordig Maarssen, Maartensdijk, Loenen, Loenersloot, Breukelen en Vreeland noemen - bezitten de bisschop van Utrecht en de abdijs van het Duitse Werden (het huidige Essen) grote stukken grond. Om alle monden in de stad Utrecht te kunnen voeden is steeds meer landbouwgrond nodig en daarom wordt het vaak moerassige veen ontwaterd. Vanaf 1050 gebeurt dit op een systematische manier. Ministerialen worden als boeren-kolonisten ingezet of krijgen de leiding over het ontginningswerk³⁰.

Na de ontginningen van de veengebieden langs de Vecht is het Kromme Rijngebied aan de beurt. Het gebied ligt geografisch ingeklemd tussen de zandgronden van de Utrechtse heuvelrug en de Kromme Rijn. De ondergrond bestaat uit ondoordringbare klei, waardoor het regenwater dat uit de Utrechtse Heuvelrug stroomt niet weg kan zakken³¹. In de winter overstroomt de Kromme Rijn regelmatig, waardoor het gebied van twee kanten vol water stroomt en een ondoordringbaar moeras ontstaat.

³⁰ Buitelaar, A.L.P (1991). De Stichtse Ministerialiteit en de ontginningen in de Vechtstreek. Artikel in Maandblad Oud-Utrecht, 1991 pagina 110-118.

³¹ Canneman, E.A. (1989). Kastelen aan de Langbroekwetering. Alphen aan de Rijn, Nederland: Canaletto.

Politiek gezien gaat de ontginning niet zonder slag of stoot. Want de stad Utrecht dankt haar opkomst in de tiende en elfde eeuw aan haar gunstige ligging tussen de Rijn en de Vecht. Vanuit de bisschopsstad zijn markten in alle windstreken te bereiken: Scandinavië in het Noorden, het Duitse Rijngebied in het Oosten, Vlaanderen in het Zuiden en Holland in het Westen. Om het Kromme Rijngebied te kunnen ontginnen, legt de bisschop een dam in de Kromme Rijn vlakbij Wijk bij Duurstede. Hierdoor stroomt het water via de Lek naar zee en niet meer via de Kromme Rijn waardoor de rivier het land niet meer kan overstromen. Dat maakt de weg vrij voor grootschalige ontginningen.

Maar de dam betekent ook dat de stad Utrecht haar verbinding met Duitsland kwijt dreigt te raken. Hierdoor ontstaat een stevig conflict dat er uiteindelijk in resulteert dat Utrecht in 1122 als een van de eerste steden in de Noordelijke Nederlanden stadsrechten krijgt. Dat betekent onder andere dat de stad een eigen bestuur en eigen rechtbank krijgt en dat het zichzelf mag verdedigen. Dit geeft een impuls aan de aanleg van de stadsbuitengracht en bouw van de stadswal die waarschijnlijk kort daarvoor al was begonnen³². Het graven van de Vaartse Rijn, waar nu op een mooie zomerdag rosé drinkende toeristen ronddobberen, zorgt voor de broodnodige verbinding met de Lek en daarmee met Duitsland³³.

In de ontginningsgebieden worden vanaf halverwege de dertiende eeuw woontorens gebouwd. In het Kromme Rijngebied zeker vijftien. Ze zijn zo'n tien meter hoog, compleet met kantelen en omringd door water. Ze zijn vooral geschikt voor kleinere militaire conflicten, want een echt strategische rol spelen de torens niet. Daarvoor liggen ze niet op de goede plek en ze hebben geen eigen waterput wat ze ongeschikt maakt om een langere belegering te doorstaan³⁴. Het zijn vooral ministerialen die de woontorens bouwen als statussymbool. Welke ministerialen de torens hebben gebouwd is een veel gevallen niet met zekerheid te zeggen. Maar het sterke vermoeden bestaat dat de familie Proeys hier een rol in heeft gespeeld. Daarvoor kijken we niet naar geschreven bronnen, maar opnieuw naar de heraldiek. Het wapen van de familie Proeys is in het zwart uitgevoerd met een zilveren dwarsbalk. Op basis daarvan bestaat het vermoeden dat de families Van Seijst (naamgever van de gemeente Zeist), Bloemenweerde, Weerdestein, Weteringe, Walenburg, Van Rijswijk en Rijsenborch op de een of andere manier afstammen van de familie Proeys. Zo is het wapen van de gemeente Zeist nagenoeg gelijk aan dat van Proeys³⁵. Ook het vrijkwartier in de rechterbovenhoek van het wapen van Weerdestein is identiek aan het wapen van Proeys. Het wapen van Walenburg wijkt iets af, maar lijkt toch sprekend op dat van Proeys: in zilver een zwart van onderen gekanteeld schildhoofd. Een aantal van de genoemde families heeft haar naam gegeven aan woontorens in het Kromme Rijngebied zoals Walenburg en Weerdestein.

³² Vlerk van der L.C. (1983). Utrecht ommuurd. De stedelijke verdedigingswerken van Utrecht. Vianen, Nederland: Kwadraat.

³³ Winter, Van, M. en Buitelaar A.L.P. (1988). Stad en veen in Utrecht, toegelicht aan de gerichten Oostveen en Herbertskop. Jaarboek Oud-Utrecht 1988.

³⁴ Hermans, T. (2015). Woontorens in Nederland. Wijk bij Duurstede, Nederland: NKS Kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats.

³⁵ Galis, K.W. (1989). Ons gemeentewapen. Artikel in Seijst, maart 1989 pagina 43-49. Nederland, Zeist: Van der Poll-stichting/Zeister Historisch Genootschap.

Naast bij de heraldiek, kunnen we in beperkte mate ook bij de geschreven bronnen terecht. Van Buchel laat in zijn genealogie³⁶ zien dat al deze families samenhangen met elkaar. Maar harde genealogische gegevens ontbreken om nauwkeurig vast te stellen hoe de familiebanden precies in elkaar steken.

Terug naar de stamreeks van Bernt Proeys. De archieven worden scheutiger met informatie als we bij de grootvader van de latere burgemeester Bernt Proeys aanbeland zijn. Hij luistert naar de naam Arnoud en is getrouwd met Elisabeth van Overdevecht, dochter van ridder Herbert van Overdevecht. Net als Arnoud afkomstig uit een gegoed geslacht van ministerialen. Arnoud wordt in 1321 beleend met het goed Herbertskep en pacht vanaf 1332 het naastgelegen Oostveen van de Domproost en het Domkapittel³⁷. Dat is vast geen toeval, want Oostveen is kort daarvoor nog het bezit van zijn schoonvader Herbert. Of Arnoud tot over zijn oren verliefd is geworden op zijn mooie buurmeisje of dat hij heel strategisch trouwde om zijn grondgebied uit te breiden, vertellen de archieven niet.

Wat de archieven wel vertellen is dat de pachtsom die Arnoud moet betalen voor een deel uit geld bestaat en voor een ander deel uit natura in de vorm van honderd kippen. In 1335 komt hij in aanvaring met het Domkapittel omdat hij de kippen nog niet heeft betaald³⁸. Het komt hem duur te staan, want in 1336 ontnemt het kapittel Arnoud het recht op Oostveen omdat hij zijn schulden niet heeft betaald³⁹. Het was in het Sticht goed mogelijk dat ministerialen deel uit gingen maken van het stadspatriciaat⁴⁰ en dat gebeurt ook. Arnoud schopt het tot burgemeester van Utrecht in 1326 en 1331. En schepen in 1337. Ook is bekend dat hij een huis bezit dat de naam 'Boventorp' draagt, gelegen tussen de stadsmuur en de Lauwerstraat⁴¹.

Het wapen van Proeys (tweede van links) in zwart uitgevoerd met een gekanteelde zilveren dwarsbalk. Fragment uit Aernout van Buchels Monumenta (f55). Het Utrechts Archief. Circa 1620.

³⁶ Buchel Van A. Genealogieën van aanzienlijke Noord- en Zuid Nederlandsche familiën, met afbeeldingen in kleuren van wapens. Universiteitsbibliotheek Utrecht, afdeling bijzondere collecties. HS 8 F 28 deel 1 folio 86v, 87 en 102v.

³⁷ Donkersgoed van, C. (1989). De families Proeys, Van Pallaes en van Leuwenberch. Doctoraalscriptie middeleeuwse geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht.

³⁸ Winter van, M en Buitelaar A.L.P. (1988). Stad en veen in Utrecht, toegelicht aan de gerichten Oostveen en Herbertskep. Jaarboek Oud-Utrecht 1988.

³⁹ Het Utrechts Archief. Toegang 216 inventaris 2352. Archief van het kapittel van de Dom van Utrecht.

⁴⁰ Van der Feen de Lille, L.R.W (1986). De samenstelling van de Stichtse Ridderschap. Doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Utrecht.

⁴¹ Van Donkersgoed, C. (1989). De families Proeys, Van Pallaes en van Leuwenberch. Doctoraalscriptie middeleeuwse geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht.

Alle den ghene die desen brief sellen sien of horen lesen doe ic
verstaen. bernt proyes knape dat ic mi behet hebbe en behet
mit desen neghentwoerdighe breue in alle alfulcken pacht en
vortbaerden te wesen. alsoe dese brief die hier na bescreue staet.
Wij florans bider ghenade goeds doemproeft currecht. doen
te verstaen alle den ghene die desen brief sellen sien of horen
lesen. dat wij onse gherecht opt veen vintey tuse tyenden
en mit dien ses veertellen veens die daer toe behoeren
alsoe alsoe herbarey ouer dyc vechte van onser doemproeftien
te houdene plach. verpacht hebbe en verpachten tot tachtich
jaren toe naest comende. Aernoude proyes borgher tot
verrecht. en sine rechten en name. alsoe dat dat voerseide

Fragment uit 1353 waarin 'Bernt Proyes knape' wordt genoemd en 'Aernoud Proyes borgher tot Utrecht'. Het gaat hier om de grootvader en vader van de latere burgemeester Bernt Proeys. Bron: Het Utrechts Archief. Toegang 216 inventaris 2282. Folio 26r. Archief van het kapittel van de Dom van Utrecht.

De zoon van Arnoud heet Bernt Proeys, naamgenoot en vader van de latere burgemeester die in 1425 wordt vermoord. Ook vader Bernt wordt gerekend tot de ridderschap⁴², want uit een akte van het Domkapittel blijkt dat ook hij 'knapé' wordt genoemd. Hij trouwt met Aleid Albrecht Frederikszn. van der Meer en samen krijgen ze drie of vier kinderen waaronder dus Bernt Proeys. Of vader Bernt publieke functies in het bestuur van de stad vervult is onbekend. Het lijkt er op basis van de beschikbare informatie niet op. Mogelijk verdient hij zijn geld met de handel in onder andere graan⁴³ en wijn⁴⁴, net als zijn zoon. Dat wil overigens niet zeggen dat hij niet politiek actief is. Want in 1346 ontnemt bisschop Jan van Arkel hem het burgerschap en wordt hij honderd jaar en een dag verbannen uit de stad. Wie hem onderdak of hulp aanbiedt zal dezelfde straf krijgen⁴⁵.

Zo'n draconisch zware straf moet toch zeker om meer gaan dan een ordinaire knokpartij in de kroeg? Klopt, Bernt is namelijk een van de leiders van een opstand tegen de raad van Utrecht. De vechtpartij heeft alles te maken met de nasleep van de [oorlog in 1345 tussen de stad Utrecht en graaf Willem IV van Holland](#). Na deze oorlog is de stad helemaal op de hand van bisschop Jan van Arkel en in 1346 worden diverse burgers - die hebben samengespannen met de graaf van Holland - verbannen uit de stad. In oktober komt een groep in opstand tegen de raad en er vallen zelfs doden. Zeven leiders en hun knechten, in totaal meer dan negentig personen - worden verbannen. Bernt is een van die zeven leiders. Uiteindelijk wordt het zelfs allemaal nog veel erger, want in november

⁴² Het Utrechts Archief. Toegang 216 inventaris 2282. Folio 26r. Archief van het kapittel van de Dom van Utrecht.

⁴³ Palmen, A. (2019). Moord door het slagersgilde. Nederland, Utrecht.

⁴⁴ Van den Hoven Van Genderen, B. (1997). De Heren van de Kerk. Nederland, Zutphen: Walburg pers.

⁴⁵ Muller, S. (1883). De Middeleeuwsche Rechtsbronnen der Stad Utrecht, deel I. Nederland, Den Haag: Martinus Nijhoff.

vindt een massale vechtpartij plaats op de Stadhuisbrug waarbij bisschop Jan van Arkel in totaal zeshonderd tegenstanders (Gunterlingen) de stad uit jaagt.

Bernt hoeft zijn straf niet te ondergaan, want in november bemiddelt bisschop van Arkel tussen de ballingen en de stad. De stad accepteert de uitkomst van de bemiddeling een paar weken later⁴⁶. Het precieze jaar van overlijden van grootvader Arnoud is onbekend, maar in ieder geval voor het jaar 1353. Want in dat jaar krijgt zijn zoon Bernt het gerecht Oostveen van Van Arkel in pacht⁴⁷ en in 1357 Herbertskop⁴⁸. Blijkbaar koesterde de bisschop geen wrok tegen Bernt.

Bernt krijgt samen met zijn vrouw Aleid van der Meer drie of vier kinderen. Een van hen ziet rond 1355 het levenslicht; Bernt Proeys, de latere burgemeester. Weet Bernt tijdens zijn leven dat de wieg van zijn familie in Beieren heeft gestaan? Dat zijn Duitse familie zich in de eeuwen daarvoor heeft verbonden aan koningen, bisschoppen en andere hoge adel? Is hij zich bewust van het maatschappelijk aanzien van de vroege generaties voor hem in het Sticht? Hoe het antwoord op die vraag ook luidt, Bernt is zonder twijfel met een zilveren lepel in de mond geboren. De politieke contacten, het grond- en huizenbezit, het aanzien, de commerciële belangen: ze zijn allemaal al aanwezig als Bernt geboren wordt. Maar ook het politieke geweld dat regelmatig de kop opsteekt in zijn leven is hem door zijn vader al met de paplepel ingegoten. Geweld dat hem uiteindelijk zijn leven zal kosten.

Tenslotte

Dit artikel is een aanvulling op het boekje 'Moord door het slagersgilde', een historische biografie over het onstuimige leven en de gruwelijke dood van Bernt Proeys (1355 - 1425), burgemeester van middeleeuws Utrecht. 'Moord door het slagersgilde' is te vinden op www.utrechtvroeger.com. Daar is ook de [stamreeks](#) van Bernt Proeys terug te lezen.

Andy Palmen (2019) Utrecht. Voor vragen of correcties bereikbaar via ammpalmen@gmail.com

⁴⁶ Rutgers C.A. (1970). Jan van Arkel. Bisschop van Utrecht. Groningen, Nederland: Wolters-Noordhoff.

⁴⁷ Het Utrechts Archief. Toegang 216 inventaris 2348. Archief van het kapittel van de Dom van Utrecht.

⁴⁸ Van Donkersgoed, C. (1989). De families Proeys, Van Pallaes en van Leuwenberch. Doctoraalscriptie middeleeuwse geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht.

Bronnen

Uitgegeven bronnen

Bruin, de, R. ea. (2000). Een paradijs vol weelde. Utrecht, Nederland: Matrijs.

Buitelaar, A.L.P (1993). De Stichtse Ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Hilversum, Nederland: Verloren.

Buitelaar, A.L.P (1991). De Stichtse Ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Artikel in Maandblad Oud-Utrecht, 1991 pagina 110-118.

Canneman, E.A. (1989). Kastelen aan de Langbroekwetering. Alphen aan de Rijn, Nederland: Canaletto.

Dekker, C. (1983). Het kromme rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie. Zutphen, Nederland: Walburg pers.

Deutinger R., Muggenthaler-Spendel I. Übersetzung der Urkunde der ersterwähnung Langenpreisings. Geraadpleegd op 21 juli 2019 van <https://www.vg-wartenberg.de/wp-content/uploads/2016/10/bersetzung.pdf>

Donkersgoed van, C. (1989). De families Proeys, Van Pallaes en van Leuwenberch. Doctoraalscriptie middeleeuwse geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht.

Feen de Lille van der, L.R.W (1986). De samenstelling van de Stichtse Ridderschap. Doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Utrecht.

Ficker M.J. (1863). Die Reichshofs Beamten der Staufischen periode. Wenen, Duitsland: K.K. Hof- und Staatsdruckerei.

Fink J. (1822-1823). Die geöffneten Archive für die Geschichte Königreichs Baiern. Zweiter Jahrgang, erstes heft. Bamberg, Duitsland

Flohrschütz. G. (1971). Der Adel des Wartenberger Raums im 12. Jahrhundert. (1. Teil), in Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte 34, 85-164.

Galis, K.W. (1989). Ons gemeentewapen. Artikel in Seijst, maart 1989 pagina 43-49. Nederland, Zeist: Van der Poll-stichting/Zeister Historisch Genootschap.

Hermans, T. (2015). Woontorens in Nederland. Wijk bij Duurstede, Nederland: NKS Kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats.

Janse, A. (1993). Grenzen aan de macht. Den Haag, Nederland: Hollandse Historische Reeks.

Krah, A. Cozroh-Codex digitale editie, folio 67 en daaropvolgende (image 154 en 155), Bayerische Landesbibliothek online. Geraadpleegd op 22 juli 2019 van <https://www.bayerische-landesbibliothek-online.de/cozroh>

Ksoll-Marcon, M. Kellner, S. (2001). Preysing, v. Neue Deutsche Biographie 20. 713-715.
Geraadpleegd op 26 juli 2019 van
<https://www.deutsche-biographie.de/pnd124378447.html#ndbcontent>

Kuys, J. (2004). Kerkelijke organisatie in het middeleeuwse Utrecht. Nijmegen, Nederland: Valkhof pers.

Mieris, van F. (1754). Groot charterboek der Graaven van Holland, deel II, pagina 38. Leiden, Nederland: Pieter van der Eyk.

Muller S. Bouman A.C. Ketner F. (1920-1959). Bewerking oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. Deel 1 nummer 277. Deel 1 nummer 388. Deel 2 nummer 586. Deel 2 nummer 1035. Deel 4 nummer 1742. Utrecht, Nederland: Kemink en Zoon.

Muller, S. (1883). De Middeleeuwsche Rechtsbronnen der Stad Utrecht, deel I. Nederland, Den Haag: Martinus Nijhoff.

Rutgers C.A. (1970). Jan van Arkel. Bisschop van Utrecht. Groningen, Nederland: Wolters-Noordhoff.

Spiesen, Von M. (1901-1903). Wappenbuch des Westfälischen Adels, band 2, tafel 247. Görlitz, Duitsland: Starke.

Sturm J. (1931). Die Anfänge des Hauses Preysing. Schriftenreihe zur Bayerischen Landesgeschichte. München, Duitsland: Verlag der Commission.

Van den Hoven Van Genderen, B. (1997). De Heren van de Kerk. Nederland, Zutphen: Walburg pers.

Vlerk van der L.C. (1983). Utrecht ommuurd. De stedelijke verdedigingswerken van Utrecht. Vianen, Nederland: Kwadraat.

Vogelzang, F. (2017). De vele levens van de Utrechtse ridderschap. Artikel in Kasteel & Buitenplaats, Kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats, pagina 29-34.

Winter van J.M. (1997). De opkomst van ministerialiteit en ridderschap. Artikel in: de geschiedenis van de provincie Utrecht, deel 1, onder redactie van Dekker, C. Amsterdam, Nederland: het Spectrum.

Winter van J.M. (1965). Ridderschap, ideaal en werkelijkheid. Bussum, Nederland: Van Dishoeck.

Winter van J.M. en Buitelaar A.L.P. (1988). Stad en veen in Utrecht, toegelicht aan de gerichten Oostveen en Herberthskop. Jaarboek Oud-Utrecht 1988.

Niet uitgegeven bronnen

Het Utrechts Archief. Toegang 355 Van Buchel-Booth. Folio 714, 715, 1029, 1113 en 1132.

Het Utrechts Archief. Toegang 216 inventaris 2282. Folio 26r. Toegang 216 inventaris 2352. Toegang 216 inventaris 2348. Archief van het kapittel van de Dom van Utrecht.

Het Utrechts Archief. Toegang 643-1 inventaris 2319-1. Archief familie van Hardenbroek.

Het Utrechts Archief. Toegang 355 Buchel-Booth inventaris 113. Aantekeningen betreffende ridderhofsteden in het Nedersticht.

Het Utrechts Archief. Buchel. Hss 6 E 15. Verzameling kroniek handschriften.

Nationaal Archief Den Haag. Toegang 3.2.43 inventaris 187. Pauw van Wieldrecht. De gegevens in dit archief zijn mede gebaseerd op Van Buchel en de brief van Albert Proeys (HS 1828 omslag 174).

Palmen, A. (2019). Moord door het slagersgilde. Nederland, Utrecht.

Universiteitsbibliotheek Utrecht, afdeling bijzondere collecties. HS 1828 omslag 174. Proeys A. Brief aan Cornelis Booth.

Universiteitsbibliotheek Utrecht, afdeling bijzondere collecties. HS 8 F 28 deel 1 folio 86v, 87 en 102v. Buchel Van A. Genealogieën van aanzienlijke Noord- en Zuid Nederlandsche familiën, met afbeeldingen in kleuren van wapens.